

UDC 94(3):295.48

‘GOLD’ IN *YASHTS*: TO THE SEMANTICS OF THE IMAGE OF VAYU

H. Vertiienko

PhD (History)

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

vertana77@gmail.com

Among all types of metals in the texts of the Young Avesta, ‘gold’ is the most used. The maximal number of references to this metal (forty) is given in the *Yasht* 15. This text belongs to the *Great Yashts* in terms of volume, and by the type is hymn, that dedicated to the deity *Vayu*, the embodiment of air and atmosphere, who also acts as the patron of warriors and the god of death. Nine compound adjectives with the subword ‘gold’ are concentrated in the strophe 57 of this *Yasht*, the translation and analysis of which are provided in the paper. The B7 manuscript is used for translation (Bombay University Library, Mumbai, 1813). The analysis of the image of *Vayu* in this text shows that this deity is equipped with golden assemblage, weapons and clothing. According to *Yasht* 15 *Vayu* offerings are made from the place that is always decorated with gold, by the most prominent Mythical heroes and Ahura Mazda himself. The image of *Vayu* attracts attention for the interpretation of the semantics of funerary vestments of the so-called “golden people” from the burials of Iranian-speaking nomads of Eurasia (in particular, the Saka aristocrat from the Issyk 4th BC burial mound). Basically, Scythologists see in the funerary golden assemblage the solar semantics, the relation to the Iranian concept of *x^varənah* and the image of the “sun” god Mithra. However, it looks like a promising interpretation of the image of the “golden people” of elite burials of the Scytho-Saka world through the prism of Iranian ideas about *Vayu*.

Keywords: gold, “golden people”, *Vayu*, *x^varənah*, *Yasht* 15, Young Avesta

‘ЗОЛОТО’ В *ЯШТАХ*: ДО СЕМАНТИКИ ОБРАЗУ ВАЙУ

Г. В. Вертієнко

Тексти Молодшої Авести містять згадки про різні види металів¹, серед яких одним з найпоширеніших є ‘золото’ (ав. *zaraniia-*) [Bartholomae 1904, *Kol.* 1678; ИЭСОЯ, IV, 303–304; Blažek 2017, 268–270], яке використовується як окремий іменник або прикметник, так і в значній кількості різних компаундів. Лексико-статистичний аналіз Авести, проведений Р. Доктором, демонструє нерівномірність розподілу слова ‘золото’ між *Яштами* [Doctor 2004, 300–301]. Цей термін використано по одному разу в *Яшті* 12, 24 (*zaranaēnəm*) та в *Яшті* 19, 41 (*zaraniīō.pusəm*). Двічі це слово вжито в *Яшті* 11, 5 (*zaraniumānō*) та 11A, 26 (*zaraniia*). По три рази у *Яшті* 14, 7, 9, 27 (*zaraniīō.sruuahe*, *zaraniīō.aiβīdānahe*, *zaraniīō.saorəm*) та в *Яшті* 17, 9, 10, 14 (*zaraniīapaxšta*, *zaraniīō*, *zaranim*). П’ять разів назву вжито в *Яшті* 8, 16 (*zaraniīō.sruuahe*), 18, 20, 30, 46 (*zaraniīō.aiβīdānahe*). Дев’ять разів – у 10-му *Яшті*, 13 (*zaraniīō*), 47 (*zaranimnəm*), 96 (*zaraniiehe*), 112 (*zaraniīō*), 124 (*zaranaēnəm*), 125 (*zaranaēna*) 129 (*zaraniīō*), 132 (*zaraniiehe*), 136 (*zaranaēna*). Стільки ж випадків

© 2019 H. Vertiienko; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

спостерігається в 5-му *Яшті* в таких строфах: 64 (*zaraniīduruuišxna*), 78 (*zaraniia*), 96, 121, 123, 126 (*zaranaēnəm*), 127 (*zaranaēni*), 128 (*zaranaēnīm*), 129 (*zaranim*). Однак максимальну частоту вживання слова ‘золото’ (сорок!) має лише 15-й *Яшт*, у якому лексема зустрічається один раз у формі *zaranaēnāṭ* у ст. 15, форма *zaranaēne* по три рази повторюється в таких десяти строфах: 2, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39 – та є складовою частиною дев’яти компаундних прикметників, що змальовують божество Вайу, які сконцентровані в ст. 57 (*zaraniīd.xaodəm*, *zaraniīd.pusəm*, *zaraniīd.minəm*, *zaraniīd.vāšəm*, *zaraniīd.caxrəm*, *zaraniīd.zaēm*, *zaraniīd.vastrəm*, *zaraniīd.aoθrəm*, *zaraniīd.aiβiiāṅhanəm*).

Яшті Молодшої Авести присвячені різним божествам (*язатам*) іранського пантеону, яких за класифікацією А. Хінтце можна поділити на чотири групи: 1) боги індо-іранського походження (Хаома, Мітра, Веретрагна); 2) іранські боги (Аредві Сура Анахіта, Друваспа, Хварена); 3) божества, що втілюють природні феномени (сонце, місяць, зірки, повітря/вітер); 4) суто зороастрійські *язати* (Ахура Мазда, Амеша Спента, Аша, Хаурватат, Сраоша, Рашну, Фраваші, Чіста (Даена), Аші) [Hintze 2014].

Структурно *Яшті* розрізняються за обсягом, характером змісту та поетичною структурою. За обсягом *Яшті* діляться на *великі* (напр., *Яшт* 13: 158 строф) та *малі* (напр., *Яшт* 21: 1 строфа). За характером змісту та поетичною структурою *Яшті* розподіляються на такі типи: ‘легенди’, ‘гімни’, ‘малі твори (апотропеїчного характеру)’ (‘legendary,’ ‘hymnic,’ ‘minor’) [Hintze 2014]. Відповідно до цих параметрів, *Яшт* 15 за обсягом належить до *великих Яштів*, а за типом він є *гімном* божеству Вайу, який є втіленням певного природного феномену, тобто належить до третьої групи богів іранського пантеону. Вайу – божество повітря та атмосфери, яке виступає як покровитель воїнів (пехл. *Wāy ī weh*)² та бог смерті (пехл. *Wāy ī wattar*), причому останній аспект надає йому додаткову темпоральну контамінацію³. Мистецтво Ірану не знає візуального образу Вайу [Shenkar 2014, 154–158], втім, у Кушанській Бактрії це божество дістає ім’я *Оеšo* (OADO) (парф. *wād*; согд. форма з епітетом *wušprkr* (Wēšparkar))⁴ і часто зображується на монетах [Shenkar 2014, 154]. Дж. Крібб, щоправда, ототожнюючи божество *Оеšo* з Шивою, виділяє шість іконографічних типів таких монет [Cribb 1997] (мал. 1–3, 5). Хоча наявність культу Вайу в середовищі іраномовних номадів Євразії є дискусійною [Shenkar 2014, 158] (див. далі), слід відзначити певну схожість іконографії Вайу/*Оеšo* кушанських монет (мал. 2, 3, 5)

Мал. 1. Кушанська монета із зображенням Оадо (Вайу), London, British Museum (за: [Shenkar 2014, 334, fig. 147])

Мал. 2. Кушанська монета із зображенням Оадо (Вайу), London, British Museum (за: [Shenkar 2014, 333, fig. 145])

Мал. 3. Кушанська монета із зображенням Оадо (Вайу), Канішка I, 128–150 pp., London, British Museum 1894,0506.1423 (© Trustees of British Museum)

Мал. 4. Золотий перстень з кургану Іссик (Казахстан), IV–III ст. до н. е. (за: [Stöllner, Samasev 2013, 175 (cat. 467)])

Мал. 5. Кушанська монета із зображенням Оадо (Вайу), Канішка I, 128–150 pp., London, British Museum 1989,0904.4011 (© Trustees of British Museum)

а

б

в

Мал. 6. Скіфські золоті бляшки із зображенням юнака в позі т. зв. “коліноуклінного бігу”:

а – Куль-Оба, IV ст. до н. е.;

б – Архангельська Слобода, V ст. до н. е.;

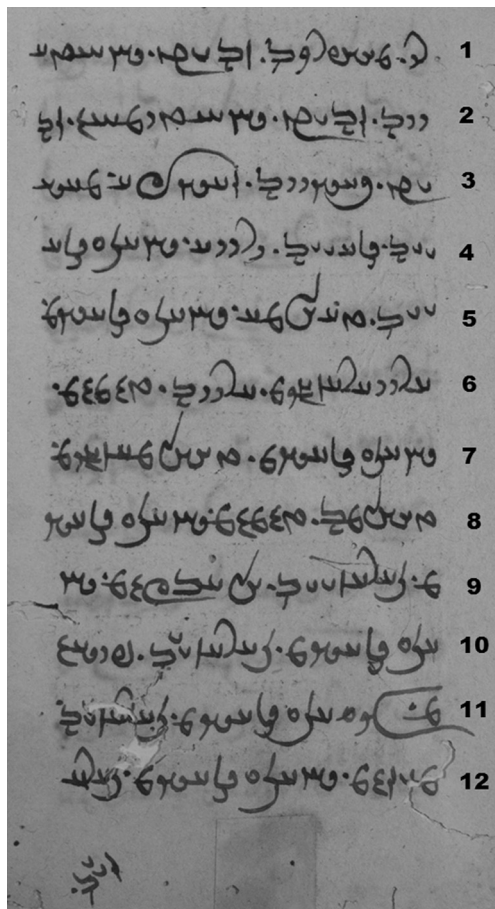
в – колекція Б. Ханенка

(за: [Дюбрюкс 2010, II, 123, рис. 306; Грібкова 2011, 125, рис. 5z-д])

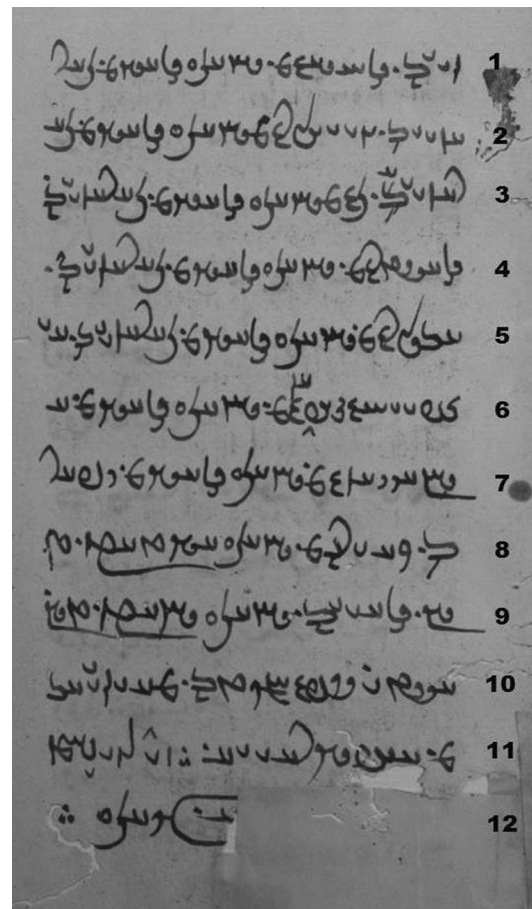
із зображенням голови імовірного божества на персні з кургану Іссик (мал. 4) та юнака в позі т. зв. “коліноуклінного бігу” на скіфських золотих бляшках з низки курганів V–IV ст. до н. е. (мал. 6). Семантику останніх було докладно розглянуто Ю. Б. Полідовичем та Є. О. Величко [Полідович, Величко 2018, 79–97; 97, рис. 2], які схильні бачити в зображенні юнака на цих витворах образ бога Веретрагни [Полідович, Величко 2018, 89–91]. Однією з іпостасей цього божества за *Яшту* 14, 17 справді є *Юнак* (букв. *narš... raṇca-dasaṇhō* – ‘п’ятнадцятирічний чоловік’) [Вертієнко 2013, 37], який до того ж мав епітет *kasu.pāšnahe* – ‘дрібноп’ятий’, тобто ‘швидкий’ [Bartholomae 1904, Kol. 460; Вертієнко 2013, 37].

Попри наявність низки перекладів європейськими мовами [d’Harlez 1881, 519–527; Darmesteter 1898, 249–263; Wolff 1910, 267–274; Lommel 1927, 150–154; Wikander 1941, 1–12; Malandra 1973, 98–102; Lecoq 2016, 545–557], відсутність перекладів *Яшту* 15 слов’янськими мовами визначає актуальність дослідження цього тексту. Втім, не ставлячи за мету перекласти увесь текст *Яшту* 15, ми зосередимо увагу на строфі 57 на підставі того, що саме тут концентрується найбільша кількість компаундів з елементом ‘золото’. Цей фрагмент містить яскравий опис Вайу, войовничого божества, якого буквально можна назвати богом, убраним у ‘золото’, на що дослідники, і зокрема скіфологи, майже не звертали уваги.

Зазначимо, що у 2012 р. було піддано жорсткій критиці “ідеальний текст” Авести К. Гелднера⁵ [Geldner 1889–1896], що спричинило перегляд методологічних засад при вивченні авестійських текстів, зокрема привело до зосередження уваги дослідників на роботі з конкретними манускриптами. Для перекладу відповідної

Мал. 7. Рукопис B7a, fol. 13v
(© Avestan Digital Archive)

Мал. 8. Рукопис B7a, fol. 14r
(© Avestan Digital Archive)

строфи *Яшту* 15 ми використали рукопис В7 (Bombay University Library, Mumbai)⁶, що містить текст 13-го та 15-го *Яштів*, зі вставками з *Ясни* 72 (6–10) та колофоном новоперською мовою, який датує документ 1813 р.⁷ [Andrés-Toledo 2015, 37].

За каталогом бібліотеки, складеним Ф. К. Бенеджі (F. K. Banaji) в 1901 р., ці тексти мали окремі бібліотечні інв. номери: № 3 та № 7⁸, і ці ж номери подані на обкладинці самого рукопису. Номер ‘В7’ рукопису дав його дослідник М. А. Андрес-Толедо при занесенні його до бази даних *Avestan Digital Archive* у 2010 р. [Andrés-Toledo 2015, 37]. Зазначений манускрипт був невідомий К. Гелднеру [Geldner 1896, I: ii] і не враховувався при створенні його “ідеального тексту”.

Рукопис В7 був поділений М. А. Андресом-Толедо на дві умовні частини, де частина з *Яштом* 13 (Fravardin Yašt) дістала кодифікацію В7, а з *Яштом* 15 (Rām Yašt) – В7а. Почерки переписувачів, що записували ці *Яшти*, мають відмінності, зокрема *Яшт* 13 виписано з численними рубриками, поданими червоним чорнилом, тоді як *Яшт* 15 виписаний суто чорним чорнилом. М. А. Андрес-Толедо припускає, що подання цих *Яштів* у рукописі не було випадковим та могло мати стосунок до поховальних церемоній: “the selection of the Yt 13, dedicated to the *frauuāši-*, and the Yt 15, dedicated to *Vaiiu*, could not be arbitrary, but motivated by the context of the funerary ceremonies” [Andrés-Toledo 2015, 37].

Яшт 15, 57

(рукопис В7а, fol. 13v–14r) (мал. 7–8)

fol. 13v (мал. 7) (рядки 4–12): [...] iiō.vaiiō. uruuā⁹. yazō va₍₅₎ iiō. taxma¹⁰. yazō vaem. ₍₆₎ aruuaranam. aruuō.təməm. ₍₇₎ yazō vaem. taxmanam. ₍₈₎ taxmō.təməm. yazō vaē₍₉₎ m. zaraniō. xaoδəm¹¹. y₍₁₀₎ azō vaem. zaraniō.pušō₍₁₁₎ m¹². Yō azō vaem. zaraniō.₍₁₂₎ minəm¹³. yazō vaem. zara¹⁴

fol. 14r (мал. 8) (рядки 1–6): ₍₁₎ niō.vāšəm.¹⁵ yazō vaem. zar₍₂₎ aniō. ciixrəmyazō vaem. za₍₃₎ raniō.zəmyazō vaem. zaraniō.₍₄₎ vastrəm.¹⁶ yazō vaem. zaraniō.₍₅₎ aοθrəm.¹⁷ yazō vaem. zaraniō.a₍₆₎ βiiāṅh^{an}əm.¹⁸ yazō [...]

Переклад

fol. 13v (рядки 4–12): [...] ₍₄₎ Вайу стрімкого вшановуємо, Ва₍₅₎ йу відважного вшановуємо, Вайу ₍₆₎ серед стрімких найстрімкішого ₍₇₎ вшановуємо, Вайу серед відважних ₍₈₎ найвідважнішого вшановуємо, Вай₍₉₎ у златошапкового вша₍₁₀₎ новуємо, Вайу златокоронн₍₁₁₎ ого вшановуємо, Вайу злато₍₁₂₎ гривневого вшановуємо, Вайу зла(то)

fol. 14r (рядки 1–6): ₍₁₎ (зла)токолісничного вшановуємо, Вайу зла₍₂₎ токолісного¹⁹ вшановуємо, Вайу зла₍₃₎ тозбройного²⁰ вшановуємо, Вайу злато₍₄₎ вбраного вшановуємо, Вайу злато₍₅₎ взутого вшановуємо, Вайу злато₍₆₎ оперезаного вшановуємо [...]

Коментар

fol. 13v (мал. 7)

4 рядок – перед іменником *vaiiō* нами поставлена умовна риска |, що маркує початок 57 строфи. Прикметник *auruuā-* [Bartholomae 1904, Kol. 200] також вживається ще в трьох *Яштах* (5, 54, 57; 10, 14; 19, 72). У рукописі В7а це слово виписано з пропуском першої літери, що належить до нетипових помилок, які часто трапляються в середині слів. Нами *auruuā-* перекладено як ‘стрімкий’ (див. варіанти перекладу: прим. 9 та [Panaino 2002, 78]), до речі, цей прикметник є одним з епітетів Вайу за 46 строфою. Дієслівна форма *yazamaide* ‘вшановуємо’ [Bartholomae 1904, Kol. 1274–1279] має в рукописі скорочену форму *yaz* із певною позначкою, яку ми в транслітерації графічно позначили знаком ‘o..’.

5 рядок – для стеми *taxma-* Хр. Бартоломе подає значну кількість варіантів перекладу: ‘fortis, tapfer, tüchtig, energisch, heldenhaft’ [Bartholomae 1904, Kol. 626–627].

Це слово має широкий спектр вживання (*Яшти, Відевдат, Ясни*) і також є ім'ям Вайу [Panaino 2002, 78] (див. варіанти перекладу: прим. 10). Ми вже зверталися до цієї лексичної одиниці при перекладі опису втілень бога війни та перемоги Веретрагні (*Яшт* 14, 15), де цим прикметником 'відважний' охарактеризовано п'яте його втілення *Верп* [Вертієнко 2013, 37, 45, прим. 82]. У рукописі іменник *vaet* (З. в.), що позначає ім'я божества, має спрощене (помилкове) написання голосних у корені слова в порівнянні з більш ранніми рукописами (наприклад, F1).

6 рядок – якщо в 4 рядку в прикметнику *auriua-* була пропущена перша літера, то в цьому місці ці ж прикметники, однак в інших формах *auriuaranqm* (мн., Р. в.) та *auriiō.tātāt* (найвищий ступінь прикм., З. в.), навпаки, мають першу літеру, а друга відсутня. До того ж слово *auriuaranqm* має зайвий склад *ra* в середині слова. У нашій транслітерації тут і далі літера *q* передає авест. 𐬑 . 'Найстрімкіший' *auriiō.tāta-* є одним з імен Вайу за *Яштом* 15, 46.

7–8 рядки – у прикметниках *taxtanqm* та *taxtō.tātāt* літери *ax* виписані лігатурою, на відміну від *taxta* в 5 рядку, де ці ж літери написані нез'єднаними. Прикметник *taxtō.tāta-* 'найвідважніший' теж входить до списку імен божества Вайу за *Яштом* 15, 46 [Panaino 2002, 78].

9 рядок – етимологічно слово *хаода-* виводять з давньоіран. **(s)kaud-*, індоєв. **(s)keudh-* 'to cover' [Malandra 1973, 272]. Х. Бартоломе для цього терміна наводить такі переклади: 'Hut, Kappe; Helm' [Bartholomae 1904, Kol. 531]. С. Вікандер пропонує бачити тут *головний убір* – 'Kopfschmuck' [Wikander 1941, 12]. У коментарі дослідник не знаходить вагомих підстав перекладати це слово як 'шолом'. Окрім вже зазначеного загального визначення *головний убір*, вчений наводить і інші можливі варіанти тлумачення: *діадема, головна пов'язка* [Wikander 1941, 95]. Українська мова в багатьох випадках дає змогу перекласти авестійські двоскладові прикметники відповідними компаундними прикметниками, як у випадку з двоскладовим прикметником *zaraniiō.хаода-* (*hapaх*) – 'златошапковий'. Натомість це неможливо зробити в багатьох європейських мовах, де ці компаунди передаються через прикметник та іменник (див. прим. 11).

10 рядок – у першій частині компаундного прикметника *zaraniiō.pušāt* (стема *zaraniiō.pusā-*) пропущена літера *i* була надписана над словом, у транслітерації ми позначили її у верхньому регістрі. Надалі всі літери, що були пропущені переписувачем, виписані над словами. У другій частині прикметника *zaraniiō.pušāt* маємо, скоріше за все, помилку в написанні лігатури (в рукописі: 𐬑 *šə* замість 𐬑 *sə*²¹). Це ж двокомпонентне слово ще вжито в *Яшти* 19, 41, де для нього І. М. Стеблін-Каменський запропонував переклад 'златой венец' (Хітаспи) [Стеблін-Каменский 1992, 160; Авеста... 1997, 387]. Схожий, однак більш вишуканий головний убір має Аредві Сура за *Яштом* 5, 128, де відповідний предмет і матеріал виражені не двокомпонентним прикметником, а сполученням іменника та прикметника: *pusqm... zaranaēnim*. І. М. Стеблін-Каменський перекладає це місце як 'діадему... златую' [Стеблін-Каменский 1992, 50; Авеста... 1997, 197–198]. Ми розуміємо *zaraniiō.pusā-* як 'златокоронний' (пор.: [Lommel 1927, 154]) і не поділяємо точку зору дослідників, які перекладають його як 'діадема', враховуючи, що цей термін, як зазначав ще Ф. Шпігель, має пряме значення "Hinterkopfputz" [Spiegel 1868, 523] (див. варіанти перекладу: прим. 12).

11–12 рядки – імовірно, переписувач намагався скоротити дієслово *yazamaide* до однієї літери (таке скорочення, наприклад, трапляється в F1), але потім повернувся до скорочення у три літери, як це було в попередніх рядках. У першій частині двоскладового прикметника *zaraniiō.mināt* пропущена літера *i*, втім, у зв'язку з ушкодженням рукопису в цьому місці ми лише можемо припустити, що вона була прописана зверху. Нами *zaraniiō.minauu-* (*hapaх*) перекладено як 'златогривневий',

тобто із золотою гривною (нашийна прикраса). Стосовно інших варіантів перекладу див. прим. 13.

fol. 14r (мал. 8)

1 рядок – слово *zaraniīō* вийшло розірваним, перша його частина *zara* залишилася на попередньому аркуші рукопису (fol. 13v), а з другої частини *nīō* розпочалася наступна сторінка (fol. 14r), однак, мабуть, для зручності прочитання тексту переписувач внизу аркуша (fol. 13v) прописав $\cdot\text{𐬨𐬀}$, тобто закінчення *-nīō* слова *zaraniīō*, яке не вмістилося в останньому рядку (мал. 7). Щодо терміна *vāša-*, то є всі підстави ототожнювати його з поняттям ‘колісниця’ [Bartholomae 1904, *Kol.* 1418 (‘Wagen’)]. Імовірно, він походить від дієслова *vaz-* ‘рухатися’ [Bartholomae 1904, *Kol.* 1386–1389 (‘fahren’)]. Колісниця виступає в ролі транспорту як Мітри (*Яшт* 10, 52, 68, 124, 136, 143), так і інших божеств, втім, із суцільного золота колісницю має лише Вайу. Ми *zaraniīō.vāša-* (*hapaх*) перекладаємо як ‘златоколісничний’²².

2 рядок – між іменником *siixrēm* та скороченим дієсловом *uaz*, у тексті відсутня розділова крапка, що може свідчити про суцільну вимову. До того ж іменник *siixrēm* має помилку в корені, на що вказує рукопис F1 (1591 р.), fol. 239v [Jamaspasa 1991, 239]. Слово *zaraniīō.saxra-* (*hapaх*) перекладаємо як ‘златоколісний’. Інша ситуація постає з колісницею Мітри, де є числівник, що конкретизує кількість коліс: ‘одне золоте колесо’ – *aēuša saxra zaranaēna* (*Яшт* 10, 136) [Gerchevitch 1959, 140–143, 281–282 (136¹)]. Припустимо, у *Яшті* 15, 57 теж йде мова про одне колесо.

2–3 рядки – слова *zaraniīō.zətuaz* виписані з багатьма помилками. По-перше, у написанні з’єднано двокомпонентний прикметник з наступним дієсловом, як і у випадку, що був розглянутий у 2-му рядку. По-друге, літери, пропущені в слові *zaraniīō*, дописані зверху, й одна з них зайва. По-третє, друга частина двоскладового прикметника має помилку в корені, де слід було написати *aē* замість короткого голосного *ə*. Прикметник *zaraniīō.zaiia-* (*hapaх*) ‘златозбройний’ лише вказує, що божество Вайу має золоту зброю, але не конкретизується, яку саме. Іменник *zaiia-* є узагальненим словом для зброї, бойового спорядження [Malandra 1973, 286–287], можливо, відсутність конкретизації вказує, що геть уся вона золота.

3–4 рядки – у слові *zaraniīō.vastrēm* (*hapaх*) спостерігається постійний пропуск *i* в *zaraniīō* та надписування цієї літери згори слова. Однак, як бачимо, у цьому рядку надписуються не лише літери, а й розмежувальні знаки-крапки. Ми тлумачимо *zaraniīō.vastra-* як ‘златовбранний’ (див. докладніше: прим. 16).

4–5 рядки – постійний пропуск *i* в *zaraniīō* має й прикметник *zaraniīō.aoθrēm* (*hapaх*), який перекладається як ‘златовзутий’ (докладніше див.: прим. 17). Золоте взуття також має й Арєдві Сура за *Яштом* 5, 78 [Wikander 1941, 30–31].

5–6 рядки – у прикметнику *zaraniīō.aiβiiāṇhanēm* (*hapaх*) у тексті пропущені чотири літери, які, однак, надписані над словом. Цей компаундний прикметник розуміється нами як ‘златооперезаний’. Щодо *aiβiiāṇhan*, то навряд чи це є бойовий пояс, визначення якого відоме за *Відеватом* 14, 9, де вжито інші терміни (*zaēnu*, *katara*). Натомість пояс *aiβiiāṇha* (пор. *Ясн* 9, 26; *Яшт* 1, 17) – це, найімовірніше, т. зв. пояс *кусті* (пехл. *kustīg-*), що сплетений з 72 ниток (за кількістю глав *Ясни*) і є невід’ємним атрибутом зороастрійця [Авеста... 1997, 150, прим 3; Choksy, Kotwal 2014].

Орфографія рукопису В7а демонструє певну кількість неправильно написаних слів або пропущених голосних, що пояснюється в більшості випадків, його пізнім походженням²³ і, можливо, свідчить про спрощену вимову декількох слів. Свого часу ми зверталися до проблеми помилок такого роду в рукописах В5, В6, G75 [Вертієнко 2014а, 142–145], де в одних випадках зайві голосні пояснювали їхнім проспівуванням, а в рукописі Е1 фіксували типову помилку при читанні – пропуск

низки слів, які містяться між схожими словами [Вертієнко 2018b, 421, прим. 5], тобто *ганлографію* [Лихачев 2006, 43]. Причина появи таких здебільшого орфоепічних помилок в авестійських текстах А. Хінтце пояснює поєднанням усної (архаїчної) та письмової форм передачі тексту, тобто це є результатом проникнення в письмовий текст елементів, притаманних усній формі під час “внутрішньої рецитації”, неминучої при переписуванні [Hintze 2012, 429]. За класифікацією дослідниці, такі помилки можуть належати як до класу навмисних (*deliberate*), що відтворюють у письмовому тексті елементи традиції усної передачі Авести жерцями різних шкіл, так і до класу ненавмисних (*unconscious*), до яких належать такі випадки, як плутанина графічних знаків, випадковий їхній пропуск або дублювання тексту²⁴ [Hintze 2012, 430]. Компаундні прикметники в *Яумі* 15, 57 у багатьох випадках є *hapaх legomena*.

Дискусія

Розглянутий нами в *Яумі* 15, 57 компаундний прикметник *zaraniiō.xaoda-* ‘златошапковий’ є *hapaх* у корпусі Авести, тобто він притаманний лише божеству Вайу²⁵. Термін *xaoda-* також виступає компаундом у прикметнику *urvi.xaoda-* в *Яумі* 9, 30, де це слово можна перекласти як ‘гостроконечна шапка’ [Bartholomae 1904, Kol. 1546], що належить Віштаспі. С. Вікандер співвідносить цей термін з етнонімом *Sakā tigraxaudā* – “Саки в гостроконечних шапках” за Бехистунським написом Дарія I [Wikander 1941, 198–199]. Таким чином, можна стверджувати, що в *Яумі* 15, 57, скоріше за все, йде мова про золоту шапку, однак не гостроконечну.

Золоте вбрання та обладунок Вайу С. Вікандер порівнює зі схожими у ведичних божеств вітру Марутів (золота зброя, обладунки, золоті колісниці тощо)²⁶ [Wikander 1941, 34]. Щодо інших божеств, одяг яких мав золоте оздоблення, то в Мітри в *Яумі* 10, 112 золотим названий його обладунок (‘броня’) (*zaraniiō vārəθmanəm*). Втім, у тлумаченні терміна *vārəθman-*²⁷ саме як *захисного обладунку* серед дослідників немає повної згоди²⁸.

Використаний узагальнювальний іменник *zaiia-* для зброї Вайу не дає змогу конкретизувати його та ускладнює його атрибутивний арсенал. Лише опосередковано, ґрунтуючись на списку імен божества Вайу за *Яумом* 15, 48, можна стверджувати, що Вайу має стосунок до такого виду зброї, як спис, оскільки *чотири* його імені пов’язані з ним. Серед інших божеств, що мають зброю та спорядження, декоровані золотом, можна назвати Мітру (булава (*вазра*) золочена – *Яум* 10, 96, 132, колісниця з одним золотим колесом – *Яум* 10, 136 та стріли златоусті – *Яум* 10, 129) та Веретрагну, який у своїй інкарнації *Воїна* (*vīrahe*) має “золотооздоблений кинджал”²⁹ – *karətəm zaraniiō.saorəm* (*Яум* 14, 27).

Отже, проведений аналіз образу Вайу за *Яумом* 15, 57 демонструє, що це божество як ніяке інше в іранському пантеоні споряджене золотими речами, зброєю та одягом. Слід також підкреслити, що вшановування та жертвоприношення цьому богу найвидатніші міфічні герої і навіть сам Ахура Мазда обов’язково здійснюють в оточенні потужного золотого антуражу: “на золотому троні, на золотій подушці³⁰, на золотому килимі” (*zaranaēne.paiti gātuiō / zaranaēne.paiti fraspāiti / zaranaēne.paiti upastərəne*) (*Яум* 15, 2, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39).

Постать цього “золотого” бога приводить нас до необхідності повернутися до інтерпретації семантики коштовного обладунку т. зв. “золотих людей” з поховань іраномовних кочівників Євразії, серед яких найвідомішим є аристократ з кургану Іссик останньої чверті IV – початку III ст. до н. е. (мал. 9). Скіфологи неодноразово зверталися до проблеми значення золота у світосприйнятті номадів, його ролі та семантики в поховальному обряді та імовірному божественному втіленні, що стояло за цим матеріалом [Акишев 1981; Акишев К., Акишев А. 1981; Литвинский 1982;

Акишев 1984; Лелеков 1987; Гуляев 2010; Чугунов 2018]. Здебільшого, дослідники вбачають у *золоті* солярну семантику, його зв’язок з іранським концептом ‘благодаті’/хварна (ав. *xʷarənah-*)³¹ та образом “сонячного” бога Мітри, якого начебто втілювали поховані в багато прикрашеному *золотом* вбранні представники кочової еліти. Перші два пункти не викликають заперечень. За іранськими уявленнями, *хварн* навіть після смерті володаря залишався в його похованні, гарантуючи безпеку та стабільність соціального організму суспільств із добре розвиненим заупокійним культом³². Відповідно, грандіозні поховальні комплекси еліти набували особливого сакрального значення, яке, поміж іншого, забезпечувалося й наявністю в них великої кількості золотого поховального інвентарю та прикрас, що асоціювалися з концептом *хварна* правителів.

Життєздатність цього уявлення в іранців показує, наприклад, історія, яку оповідають вірменські автори V ст. н. е. Фавстос Бузанд (“Історія Вірменії”, V, 24) і Моїсей Хоренський (“Історія Вірменії”, III, 27), про те, що іранський полководець після вдалого набігу на Вірменію наказав розрити могили царів роду Аршакунів³³ і забрати їхні кістки в Іран. Ці дії були пояснені іранськими воїнами вимогами релігії, аби “слава царів і щастя та хоробрість цієї країни разом з останками царів перейшли до нашої країни” [Widengren 1954, 57–58; Литвинский 1982, 38]. Показово, що царська “слава” передана в цій оповіді терміном *pʰarʰ*, що відповідає ср.-перс. *farr-* [Widengren 1954, 57–58, *fn.* 211]. Аналогічне уявлення про особливий сакральний статус царських поховань пращурів відбито у відомій за описом Геродота відповіді скіфського правителя Іданфірса перському цареві Дарію: “У нас є могили наших предків... Знайдіть їх і спробуйте завдати їм шкоди. Тоді ви побачите, чи будемо ми з вами воювати заради наших могил, чи ні” (*Herod. Hist. IV, 127*)³⁴ [Widengren 1954, 58; Литвинский 1982, 38]. На цьому фоні є показовим, що в *Яшті* 15 Вайу має епітети, що безпосередньо пов’язують його з *хварном*:

- xʷarənaṅhaca* – ‘благодать’ (належна Вайу) (*Яшт* 15, 5);
- xʷarənaṅhastəma* – ‘найблагодатніший’ (Йіма просить у Вайу) (*Яшт* 15, 16);
- xʷarənaṅhuuaṅt* – ‘той, що володіє благодаттю’ (опис Вайу) (*Яшт* 15, 42);
- viṅdixʷarəṇə (naṅta ahmi)* – ‘Той, що здобуває благодать (ім’я моє)’ (епітет Вайу) (*Яшт* 15, 45)³⁵ [Panaino 2002, 74, 78 (9), 111 (IV)];
- xʷarəṇā (naṅta ahmi)* – ‘благодатний (ім’я моє)’ (епітет Вайу) (*Яшт* 15, 48) [Panaino 2002, 75, 85 (41), 111 (IV)];
- aiβi.xʷarəṇā (naṅta ahmi)* – ‘всеблагодатний (ім’я моє)’ (епітет Вайу) (*Яшт* 15, 48)³⁶ [Panaino 2002, 75, 85 (42), 111 (IV)].

Наведені спостереження, на наш погляд, ставлять під сумнів надзвичайно поширене серед скіфологів від часів розробок А. К. Акішева уявлення про асоціацію “золотих людей” із “солярним” Мітрою та колом мітраїстичних уявлень, начебто

Мал. 9. Реконструкція вбрання “золотої людини” з кургану Іссик (за: [Stöllner, Samasev 2013, 175 (cat. 467)])

притаманних суспільству ранніх кочівників Євразії. Дивним чином, (індо-)іранський бог Вайу, який відповідає за сферу смерті, є покровителем воїнів³⁷, пов'язаний з концептом *хварна* та має найпотужнішу асоціацію із *золотом* у корпусі Молодшої Авести, випав із поля зору дослідників при інтерпретації багатих поховальних комплексів скіфів і саків. Як зазначалося, вважається, що підтверджені існування культу Вайу у скіфському середовищі не існує³⁸. Натомість спроба В. І. Абаєва запропонувати етимологію імені скіфського бога Гойтосира (Γοιτόσυρος/Οιτόσυρος) з урахуванням осетинського найменування велетнів Вуїгів (*Wæjig*) як *Vayuka-sūra* – ‘Могутній Вайу’ [Абаєв 1965, 111–115; Абаєв 1990, 105–106; ИЭСОЯ, IV, 69–70], не здобула визнання³⁹. Втім, попри наявний скепсис, ми вважаємо цілком перспективним перегляд інтерпретації образу “золотих людей” елітних поховань скіфо-сакського світу, як і низки образотворчих сюжетів торевтики⁴⁰, крізь призму іранських уявлень про Вайу, відображених, зокрема, у розглянутому *Яшті* 15, 57.

¹ Див.: [Вертієнко 2018а, 108–116].

² Див., напр.: [Stewart 2007, 141, 142, 144]. Пор.: *Великий Бундахішн* 3, 5 [Anklesaria 1956, 57; Zaehner 1972, 322, 333; Vevaina 2010, 132]. Див. також: [Bartholomae 1904, Kol. 1357–1358; Wikander 1941; Malandra 2014].

³ Див., напр.: [Абаєв 1965, 111–115; Абаєв 1990, 105–106; ИЭСОЯ, IV, 69–70; Стеблин-Каменский 2009, 171–172]. Опис Вайу як божества смерті та північного вітру подано у творі *Aogətandaēčā* [Wikander 1941, 96ff; Jamaspasa 1982]. Показово, що навіть Йіма звертається до Вайу з проханням безсмертя (*Яшті* 15, 15–16), а незаміжні жінки звертаються до нього аби знайти чоловіка та народити дитину (*Яшті* 15, 39–40). Це вказує на те, що Вайу має владу над життям (народженням) і смертю, тобто певним чином керує часом (пор.: [Zaehner 1961, 149–150; Vevaina 2010, 132]). У сучасних зороастрійських ритуалах 15 *Яшті* використовується як у щоденній рецитації протягом всіх п'яти денних періодів, так і при шлюбному обряді [Choksy, Kotwal 2005, 238–239]. Пор.: [Stewart 2007, 141].

⁴ Див.: [Humbach 1975, 402–408].

⁵ Див., зокрема: [Hintze 2012, 419–432; Andrés-Toledo 2012, 433–438; Cantera 2012, 439–478].

⁶ В основу нашого підходу до репрезентації авестійського тексту та його перекладу покладені базові методики роботи з іраністичної текстології, запропоновані, зокрема, в працях Е. Пірара, А. Панаїно (напр.: [Pirart 2012; Panaino 2002, 143]) та інших дослідників.

⁷ “Day Adar month Asfandarmat, year 1182 A.Y.”, – за даними *Avestan Digital Archive* (<https://ada.geschkult.fu-berlin.de/#/>).

⁸ *Banaji F. K.* Catalogue of the University of Bombay. Bombay: Times of India Press, 1901 (*non vidi*) – за даними *Avestan Digital Archive* (<https://ada.geschkult.fu-berlin.de/#/>).

⁹ Див.: [Bartholomae 1904, Kol. 200 (Adj. ‘schnell; tapfer’); d’Harlez 1881, 527 (‘rapide’); Darmesteter 1898, 262 (‘great’); Wolff 1910 274 (‘schneller’); Lommel 1927, 154 (‘schnellen’); Wikander 1941, 12 (‘schnellen’); Malandra 1973, 102 (‘swift’); Lecoq 2016, 556 (‘rapide’)].

¹⁰ Див.: [Bartholomae 1904, Kol. 626–627 (Adj. ‘fortis, tapfer, tüchtig, energisch, heldenhaft’); d’Harlez 1881, 527 (‘fort’); Darmesteter 1898, 262 (‘strong’); Wolff 1910, 274 (‘tapferer’); Lommel 1927, 154 (‘starken’); Wikander 1941, 12 (‘starken’); Malandra 1973, 102 (‘fleet’); Lecoq 2016, 556 (‘brave’)].

¹¹ Див.: [Bartholomae 1904, Kol. 1678 (Adj. ‘mit goldenem Helm (bedeckt)’); d’Harlez 1881, 527 (‘casque d’or’); Darmesteter 1898, 262 (‘the golden helm’); Wolff 1910, 274 (‘goldenem Helm’); Lommel 1927, 154 (‘goldenem Helm’); Wikander 1941, 12 (‘goldenen Kopfschmuck’); Malandra 1973, 102 (‘helmet is golden’); Lecoq 2016, 557 (‘casque d’or’)].

¹² Див.: [Bartholomae 1904, Kol. 1679 (Adj. ‘mit goldenem Diadem geschmückt’); d’Harlez 1881, 527 (‘bandeau d’or’); Darmesteter 1898, 262 (‘the golden crown’); Wolff 1910, 274 (‘goldenem Diadem’); Lommel 1927, 154 (‘goldener Krone’); Wikander 1941, 12 (‘goldenem Diadem’); Lecoq 2016, 557 (‘diadème d’or’)]. Переклад цього місця у В. Маландри відсутній (пропущений?) [Malandra 1973, 102].

¹³ Див.: [Bartholomae 1904, *Kol.* 1679 (Adj. ‘der goldenen Halsschmuck’); d’Harlez 1881, 527 (‘collier d’or’); Darmesteter 1898, 262 (‘the golden necklace’); Wolff 1910, 274 (‘goldenem Halsschmuck’); Lommel 1927, 154 (‘goldener Halskette’); Wikander 1941, 12 (‘goldenem Halsschmuck’); Malandra 1973, 102 (‘cape (?) is golden’); Lecoq 2016, 557 (‘collier d’or’)].

¹⁴ Продовження слова *zaraniio* на наступному fol. 14r.

¹⁵ Див.: [Bartholomae 1904, *Kol.* 1679 (Adj. ‘des Wagen aus Gold ist’)].

¹⁶ Див.: [Bartholomae 1904, *Kol.* 1679 (Adj. ‘mit goldenem Gewand bekleidet’); d’Harlez 1881, 527 (‘roue d’or’); Darmesteter 1898, 262 (‘the golden garment’); Wolff 1910, 274 (‘goldenem Wagenrädern’); Lommel 1927, 154 (‘goldener Rad’); Wikander 1941, 12 (‘goldenem Gewand’); Malandra 1973, 102 (‘clothes are golden’); Lecoq 2016, 557 (‘vêtements d’or’)].

¹⁷ Див.: [Bartholomae 1904, *Kol.* 1678 (Adj. ‘mit goldenem Schuhwerk angetan’)].

¹⁸ Див.: [Bartholomae 1904, *Kol.* 1678 (Adj. ‘mit goldenem Gürtel angetan’)].

¹⁹ До значення слова *zaraniio.caxra*- див.: [Bartholomae 1904, *Kol.* 1679 (Adj. ‘des Wagenräder von Gold sind’)].

²⁰ До значення слова *zaraniio.zaiia*- див.: [Bartholomae 1904, *Kol.* 1680 (Adj. ‘des Waffen von Gold sind’)].

²¹ За рукописом F1, fol. 239r [Jamaspasa 1991, 238].

²² Див. докладніше: [Вертієнко 2014b, 19, 21–22, прим. 9].

²³ Д. С. Лихачов зазначає: “В новых почерках специфические трудности прочтения гораздо обильнее, чем в старых почерках... почерки тем труднее для прочтения, чем они ближе к нашему времени” [Лихачев 2006, 43].

²⁴ Огляд головних помилок, притаманних переписуванню від руки, див.: [Лихачев 2006, 41–49].

²⁵ У літературі, зокрема в добре відомій скіфологам монографії А. К. Акішева “Искусство и мифология саков”, можна зустріти помилкове твердження, що Мітра за *Яштом* 13, 45 носить золотий шолом [Акішев 1984, 125, 160, прим. 40]. При цьому А. К. Акішев посилається на сторінки робіт деяких дослідників, де взагалі про це мова не йде [Herzfeld 1947, 440; Zaehner 1961, 139; Campbell 1968, 103–104, 134]. По-перше, у тексті *Яшту* 13 вживається не іменник *zaraniia*-, а інше слово – *aiiah*-, що вказує на інший матеріал головного убору, який зазвичай перекладають як ‘залізо, метал’, а іноді як ‘бронза’ (див.: [Вертієнко 2018a, 108–116]). По-друге, у *Яшті* 13, 45 йде мова про обладунки і головні убори не Мітри, а божеств-охоронців або духів (воїнів) – *фравашів* [Вертієнко 2015a, 110, 114, прим. 2]. Якщо насправді звернутися хоча б до роботи Р. Захнера, на яку посилається А. К. Акішев, то в зовсім іншому місці, де розглядається не Мітра, а божество Вайу, можна прочитати такий опис: “he (Vayu. – Г. В.) is fully personified; clad in golden helmet, crown, and tunic, he rides on a golden chariot and in this anthropomorphized form he becomes the patron of the warrior caste” [Zaehner 1961, 148].

²⁶ Див., наприклад, РВ II, 34; X, 77–78. Див. також: [Топоров 1992, 121–122].

²⁷ Пор.: *Яшт* 11, 2: *Ясна* 52, 3 [Doctor 2004, 258].

²⁸ Наприклад: ‘cuirass’ [Darmesteter 1898, 148]; ‘Wehr, Brustwehr’ [Bartholomae 1904, *Kol.* 1412]; ‘Brustwehr’ [Wolff 1910, 216]; ‘щит’ [Соколова 2005, 323]; ‘armour’ [Gershevich 1959, 129]; ‘armor (?)’ [Malandra 1983, 72]; ‘доспехи’ [Стаблин-Каменский 1992, 105; Авес-та... 1997, 300] ‘cuirasse’ [Pirart 2006, 147; Lecoq 2016, 451] тощо.

²⁹ Докладніше: [Вертієнко 2012, 137–138; 2013, 39].

³⁰ ‘Kissen, Pfühl’ [Bartholomae 1904, *Kol.* 1003].

³¹ Див.: [Lubotski 1998, 479–488; 2002, 191–195; Вертієнко 2015b, 92–96].

³² Пор.: [Чугунов, Парцингер, Наглер 2017, 325–326].

³³ Молодша гілка парфянських Аршакідів, третя вірменська царська династія, що правила у Великій Вірменії в I–V ст. н. е. Перші представники цієї династії сповідували зороастризм. У 428 р. Вірменія була завойована Іраном і стала частиною імперії Сасанідів [Toumanoff 1986, 543–546].

³⁴ Переклад А. О. Білецького [Геродот 1993, 209].

³⁵ Пор. *Яшт* 13, 128 (*vidat.xʷarənaŋhō* – ім’я одного з духів-*фравашів*) [Malandra 1971, 101, 145].

³⁶ Пор. *Яшт* 13, 117 (*aiβixʷarənaŋhō* – ім’я одного з духів-*фравашів*) [Malandra 1971, 96, 140].

³⁷ Див. епітети, що пов'язують його з воїнською сферою, в *Яшті* 15: [Panaino 2002, 110 (II)].

³⁸ Натомість твердження про відсутність прямих джерел і візуальних образів справедливе і щодо постаті Мітри в іраномовних номадів [Shenkar 2014, 102–114]. Втім, пор.: [Бессонова 1983, 43–44; Акишев 1984].

³⁹ Див., напр.: [Доватур, Каллистов, Шишова 1982, 297, ком. 384; Бессонова 1983, 43; Тохтасєв 2005, 102 (61); Кулланда 2016, 59–60, 143]. Зокрема, С. В. Кулланда [Кулланда 2016, 59], оминаючи гіпотезу В. І. Абаєва, відзначає запропоновану А. Ю. Алексєєвим та В. П. Яйленком етимологію **vāta-sura* – ‘владыка ветер’ [Алексєєв 1980, 43–45; Яйленко 2005, 505]. Але пор.: [Вертієнко 2011, 570–571; 2012, 43–45].

⁴⁰ Згадані перстені з Іссику (мал. 4) та бляшки із зображенням юнака, що біжить (мал. 6), які мають певну схожість з іконографією Вайу/*Оеґо* на кушанських нумізматичних джерелах.

ЛІТЕРАТУРА

Абаев В. И. Скифо-европейские изоглоссы. На стыке Востока и Запада. Москва, 1965.

Абаев В. И. Дохристианская религия алан // **Избранные труды. Религия, фольклор, литература.** Владикавказ, 1990.

Авеста в русских переводах (1861–1996) / Сост., общ. ред., примеч., справ. разд. И. В. Рака. Санкт-Петербург, 1997.

Акишев А. К. Костюм “золотого человека” и проблема катафрактрия // **Военное дело древних племен Сибири и Центральной Азии** / Отв. ред. Ю. С. Худяков. Новосибирск, 1981.

Акишев А. К. **Искусство и мифология саков.** Алма-Ата, 1984.

Акишев К. А., Акишев А. К. К интерпретации символики иссykkского погребального обряда // **Культура и искусство древнего Хорезма.** Москва, 1981.

Алексєєв А. Ю. О скифском Аресе // **Археологический сборник Государственного Эрмитажа.** Вып. 21. Ленинград, 1980.

Бессонова С. С. **Религиозные представления скифов.** Киев, 1983.

Вертієнко А. В. О скифской клятве в *Luc.*, *Tox.*, 38 // **Боспорский феномен. Население, языки, контакты. Материалы международной научной конференции (Санкт-Петербург, 22–25 ноября 2011).** Санкт-Петербург, 2011.

Вертієнко А. В. К персонификации скифского воинского божества в *Luc.*, *Tox.*, 38 // **Східний світ, 2012, № 3.**

Вертієнко Г. В. До значення терміну *zaranyū-saorēt* в *Яшті* 14, 27 // **XVI Сходознавчі читання А. Кримського. Тези міжнародної наукової конференції.** Київ, 2012.

Вертієнко Г. В. Священні втілення Веретрагні в *Яшті* 14 // **Polyphonia Orientis: мова, література, історія, релігія. До ювілею В. С. Рибалкіна.** Київ, 2013.

Вертієнко Г. В. Концепт ВЕПРЯ в молододавєстійських текстах // **Мовні і концептуальні картини світу.** Вип. 50. Ч. 1. 2014а.

Вертієнко Г. В. Надгробний рельєф із Трьохбратнього кургану (до семантики образів) // **Східний світ, 2014b, № 3.**

Вертієнко Г. В. Зброя духів Потойбіччя в *Яшті* 13, 45–46 // **Східний світ, 2015а, № 2.**

Вертієнко Г. В. **Іконографія скіфської есхатології.** Київ, 2015b.

Вертієнко Г. В. До питання про метал в Авесті // **Стародавнє Причорномор'я.** Вип. XII. Одеса, 2018а.

Вертієнко Г. В. “Над рогами – сила досконалої зовнішності” (до образу оленя у скіфському мистецтві) // **Археологія і давня історія України.** 2018b. Вип. 2 (27).

Геродот. **Історії в дев'яти книгах** / Пер. з давньогрец. А. О. Білецького. Київ, 1993.

Грібкова Г. О. Образ Геракла на пластинах-аплікаціях з колекції МІКУ // **Музейні читання. Матеріали наукової конференції “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 15–17 листопада 2010 р.** Київ, 2011.

Гуляев В. И. Золото в погребальном искусстве скифов и их восточных соседей // **Археология и палеоантропология Евразийских степей и сопредельных территорий.** Москва, 2010.

- Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. **Народы нашей страны в “Истории” Геродота.** Москва, 1982.
- Дюбрьюкс П. **Собрание сочинений** / Отв. ред. И. В. Тункина. Т. I–II. Санкт-Петербург, 2010.
- ИЭСОЯ. – Абаев В. И. **Историко-этимологический словарь осетинского языка.** Т. I–IV. Москва, 1958–1989.
- Кулланда С. В. **Скифы: язык и этногенез.** Москва, 2016.
- Лелеков Л. А. О символизме погребальных облачений (“золотые люди” скифо-сакского мира) // **Скифо-сибирский мир. Искусство и идеология** / Под ред. А. И. Мартынова, В. И. Молодина. Новосибирск, 1987.
- Литвинский Б. А. “Золотые люди” в древних погребениях Центральной Азии (опыт толкования в свете истории религии) // **Советская этнография**, 1982, № 4.
- Лихачев Д. С. **Текстология: краткий очерк.** Москва, 2006.
- Полидович Ю. Б., Величко Е. А. Пластинки с изображением фигуры юноши из скифских комплексов // **Музейні читання. Матеріали наукової конференції “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”, 20–21 листопада 2017 р.** Київ, 2018.
- Соколова В. С. **Авеста. Опыт морфологической транскрипции и перевод** / Подготовка материалов к изданию и редактирование И. А. Смирновой. Санкт-Петербург, 2005.
- Стеблин-Каменский И. М. (пер.). **Авеста. Избранные гимны из “Ведивдата”.** Москва, 1992.
- Стеблин-Каменский И. М. (пер. и ком.). **Гаты Заратуштры.** Санкт-Петербург, 2009.
- Топоров В. Н. Маруты // **Мифы народов мира** / Под ред. С. А. Токарева. Т. 2. Москва, 1992.
- Тохтасьев С. Р. Проблема скифского языка в современной науке // **Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest.** Iași, 2005.
- Чугунов К. В. Цари и боги Азиатской Скифии (по материалам кургана Аржан-2) // **Археологія і давня історія України.** Вип. 2 (27). Київ, 2018.
- Чугунов К. В., Парцингер Г., Наглер А. **Царский курган скифского времени Аржан-2 в Туве.** Новосибирск, 2017.
- Яйленко В. П. Магические надписи Боспора // **Древности Боспора.** Т. 8. Москва, 2005.
- Andrés-Toledo M. Á. Ceremonies in the Xorde Avesta Manuscripts: the Drōn Frawardīn Yašt // **Estudios Iranios y Turanios. atçit bā nāmō haomāi Homenaje a Éric Pirart en su 65° aniversario** / Ed. by A. Cantera A. and J. Ferrer-Losilla. Girona, 2015.
- Andrés-Toledo M. Á. A Revision of Geldner’s Critical Edition // **The Transmission in Avesta** / Ed. by A. Cantera. Wiesbaden, 2012. (Iranica. Bd. 20).
- Anklesaria B. T. (translit. and transl.). **Zand-Akasih. Iranian or Greater Bundahishn.** Bombay, 1956.
- Bartholomae Chr. **Altiranisches Wörterbuch.** Strassburg, 1904.
- Blažek V. Indo-European “Gold” in Time and Space // **Journal of Indo-European Studies.** Vol. 45, No. 3&4. 2017.
- Campbell L. A. **Mithraic Iconography and Ideology.** Leiden, 1968.
- Cantera A. Why do we Really Need a New Edition of the Zoroastrian Long Liturgy? // **The Transmission in Avesta** / Ed. by A. Cantera. Wiesbaden, 2012. (Iranica. Bd. 20).
- Choksy J. K., Kotwal E. M. Praise and Piety: Niyayisns and Yasts in the history of Zoroastrian praxis // **Bulletin of the School of Oriental and African Studies.** Vol. 68. 2005.
- Choksy J. K., Kotwal F. M. “Kustīg” // **Encyclopædia Iranica.** Online edition. 2014. URL: <http://www.iranicaonline.org/articles/kustig> (дата звернення: 23.09.2014).
- Cribb J. Shiva Images on Kushan and Kushano-Sasanian Coins // **Studies in Silk Road Coins and Culture. Papers in Honour of Professor Ikuo Hirayama on his 65th Birthday** / Ed. by K. Tanabe, J. Cribb and H. Wang. Kamakura, 1997.
- Darmesteter J. **The Zend-Avesta.** Part II: The Sîrôzahs, Yasts, and Nyâyis. Oxford, 1883.
- d’Harlez C. **Avesta. Livre Secr  du Zoroastrisme.** Paris, 1881. (Bibliothèque Orientale. T. V).
- Doctor R. **The Avest : A Lexico-Statistical Analysis (Direct and Reverse Indexes, Hapax Legomena and Frequency Counts).** Leuven, 2004. (Acta Iranica. T. 41).
- Geldner K. F. **Avesta. The Sacred books of the Parsis.** Vol. I–III. Stuttgart, 1889–1896.
- Gershevitch I. **The Avestan Hymn to Mithra.** Cambridge, 1959.
- Herzfeld E. **Zoroaster and his World.** Vol. I–II. Princeton, 1947.

- Hintze A. On Editing Avesta // **The Transmission in Avesta** / Ed. by A. Cantera. Wiesbaden, 2012. (Iranica. Bd. 20).
- Hintze A. "Yašts" // **Encyclopædia Iranica**. Online edition. 2014. URL: <http://www.iranicaonline.org/articles/yashts> (дата звернення: 24.09.2014).
- Humbach H. Vayu, Śiva und der Spiritus Vivens im ostiranschen Synkretismus // **Monumentum H. S. Nyberg** / Ed. by J. Duchesne-Guillemin. Vol. I. Tehran – Liège, 1975.
- Jamaspasa K. M. **Aogəmandaēcā: A Zoroastrian Liturgy**. Vienna, 1982.
- Jamaspasa K. M. (Facs., Ed. and Introduction), **The Avesta Codex F1 (Niyāyišns and Yašts)**. Wiesbaden, 1991.
- Lecoq P. **Les livres de l'Avesta. Les textes sacrés des Zoroastriens**. Paris, 2017.
- Lommel H. **Die Yāšt's des Awesta, Übersetzt und Eingelitet**. Göttingen – Leipzig, 1927.
- Lubotsky A. Avestan *x'arənah-*: the etymology and concept // **Sprache und Kultur. Akten der X. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft Innsbruck, 22.–28. September 1996** / Ed. by W. Meid. Innsbruck, 1998.
- Lubotsky A. Scythian Elements in Old Iranian // **Indo-Iranian Languages and Peoples** / Ed. by N. Sims-Williams. Oxford, 2002. (Proceedings of the British Academy. Vol. 116).
- Malandra W. W. **The Fravaši Yašt: Introduction, Text, Translation and Commentary**. PhD Diss. Pennsylvania, 1971.
- Malandra W. W. A glossary of terms for weapons and armor in Old Iranian // **Indo-Iranian Journal**. Vol. 15, No. 4. 1973.
- Malandra W. W. **An Introduction to Ancient Iranian Religion. Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions**. Minneapolis, 1983.
- Malandra W. W. "Vāyu" // **Encyclopædia Iranica**, online edition, 2014. URL: <http://www.iranicaonline.org/articles/vayu> (дата звернення: 17.09.2014).
- Panaino A. **The Lisits of Names of Ahura Mazdā (Yašt I) and Vayu (Yašt XV)**. Roma, 2002.
- Pirart É. **Guerriers d'Iran. Traductions annotées des textes avestiques du culte zoroastrien rendu aux dieux Tistriya, Miθra et Vrθragna**. Paris, 2006.
- Pirart É. La métrique et l'histoire de l'Avesta // **The Transmission in Avesta** / Ed. by A. Cantera. Wiesbaden, 2012. (Iranica. Bd. 20).
- Shenkar M. **Intangible Spirits and Graven Images: The Iconography of Deities in the Pre-Islamic Iranian World**. Leiden – Boston, 2014. (Magical and Religious Literature of Late Antiquity. Vol. 4).
- Skjærvø P. O. The Zoroastrian Oral Tradition as Reflected in the Texts // **The Transmission in Avesta** / Ed. by A. Cantera. Wiesbaden, 2012. (Iranica. Bd. 20).
- Spiegel Fr. **Commentar über das Avesta. Bd. II: Vispered, Yasna und Khorda-Avesta**. Wien, 1868.
- Stewart S. Worship according to the Yašts // **Iran**. Vol. 45. 2007.
- Stöllner T., Samasev Z. (Hrsg.). **Unbekanntes Kasachstan: Archäologie im Herzen Asiens; Katalog der Ausstellung des Deutschen Bergbau-Museums Bochum vom 26. Januar bis zum 30. Juni 2013**. Bd. I–II. Bochum, 2013.
- Toumanoff C. Arsacids VII. The Arsacid dynasty of Armenia // **Encyclopaedia Iranica**. Vol. II, Fasc. 5. London, 1986. URL: <http://www.iranicaonline.org/articles/arsacids-vii> (дата звернення: 30.12.2012).
- Veivaina Y. S.-D. "Enumerating the Dēn": Textual Taxonomies, Cosmological Deixis, and Numerological Speculations in Zoroastrianism // **History of Religions**. Vol. 50, No. 2. 2010.
- Widengren G. Stand und Aufgaben der iranischen Religionsgeschichte // **Numen**. Vol. I., Fasc. 1. Leiden, 1954.
- Wikander S. **Vayu. Texte und Untersuchungen zur Indo-Iranischen Religionsgeschichte**. T. I: Texte. Uppsala – Leipzig, 1941.
- Wolff Fr. **Avesta. Die Heiligen Bücher der Parsen**. Strassburg, 1910.
- Zaehner R. C. **The Dawn and Twilight of Zoroastrianism**. New York, 1961.
- Zaehner R. C. **Zurvan. A Zoroastrian Dilemma**. New York, 1972.

REFERENCES

Abaev V. I. (1965), *Skifo-evropeyskiye izoglossy. Na styke Vostoka i Zapada*, Nauka, Moscow. (In Russian).

- Abaev V. I. (1990), “Dokhristianskaya religiya alan”, in *Izbrannyye trudy. Religiya, fol’klor, literatura*, Ir, Vladikavkaz, pp. 102–14. (In Russian).
- Avesta v russkikh perevodakh (1861–1996)* (1997), Compl., ed. and notes by I. V. Rak, Zhurnal “Neva”; RKHGI, Saint Petersburg. (In Russian).
- Akisev A. K. (1981), “Kostyum ‘zolotogo cheloveka’ i problema katafraktriya”, in Khudyakov Yu. S. (Ed.), *Voyennoye delo drevnikh plemen Sibiri i Tsentral’noy Azii*, Nauka, Sibirskoye otdeleniye, Novosibirsk, pp. 54–64. (In Russian).
- Akisev A. K. (1984), *Iskusstvo i mifologiya sakov*, Nauka, Alma-Ata. (In Russian).
- Akisev K. A. and Akisev A. K. (1981), “K interpretatsii simboliki issykskogo pogrebal’nogo obryada”, in *Kul’tura i iskusstvo drevnego Khorezma*, Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury izdatel’stva “Nauka”, Moscow, pp. 144–53. (In Russian).
- Alekseev A. Yu. (1980), “O skifskom Arese”, in *Arkheologicheskiy sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, Issue 21, pp. 39–47. (In Russian).
- Bessonova S. S. (1983), *Religioznye predstavleniya skifov*, Naukova Dumka, Kyiv. (In Russian).
- Vertiyenko A. V. (2011), “O skifskoy klyatve v *Luc.*, Tox., 38”, in *Bosporskiy Fenomen. Naseleniye, yazyki, kontakty. Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii (Sankt-Peterburg, 22–25 noyabrya 2011)*, Nestor-Istoriya, Saint Petersburg, pp. 567–75. (In Russian).
- Vertiyenko A. V. (2012), “K personifikatsii skifskogo voinskogo bozhestva v *Luc.*, Tox., 38”, *Shidnij svit*, No. 3, pp. 41–52. (In Russian).
- Vertiyenko H. V. (2012), “Do znachennya terminu *zaranyō-saorām* v *Yashti* 14, 27”, in *XVI Skhodoznachchi chytannya A. Kryms’koho. Tezy mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi*, A. Yu. Krymskiy Institute of Oriental Studies, Kyiv, pp. 137–8. (In Ukrainian).
- Vertiyenko H. V. (2013), “Svyashchenni vtilennya Veretrahny v *Yashti* 14”, in *Polyphonia Orientis: mova, literatura, istoriya, relihiya. Do yuvileyu V. S. Rybalkina*, A. Yu. Krymskiy Institute of Oriental Studies, Kyiv, pp. 33–51. (In Ukrainian).
- Vertiyenko H. V. (2014a), “Kontsept VEPRYA v molodoavestiys’kykh tekstakh”, in *Movni i kontseptual’ni kartyny svitu*, Issue 50, Part 1, Kyiv, pp. 140–8. (In Ukrainian).
- Vertiyenko H. V. (2014b), “Nadhrobnyy rel’yef iz Tr’okhbratn’oho kurhanu (do semantyky obraziv)”, *Shidnij svit*, No. 3, pp. 15–25. (In Ukrainian).
- Vertiyenko H. V. (2015a), “Zbroya dukhiv Potoybichchya v *Yashti* 13, 45–46”, *Shidnij svit*, No. 2, pp. 110–6. (In Ukrainian).
- Vertiyenko H. V. (2015b), *Ikonohrafiya skifs’koyi eskhatolohiyi*, Vydavets’ Oleg Filyuk, Kyiv. (In Ukrainian).
- Vertiyenko H. V. (2018a), “Do pytannya pro metal v Avesti”, in Nemchenko I. V. (Ed.), *Starodavnye Prychornomor’ya*, Issue XII, Odesa, pp. 108–16. (In Ukrainian).
- Vertiyenko H. V. (2018b), “‘Nad rohamy – syla doskonaloyi zovnishnosti’ (do obrazu olenya u skifs’komu mystetstvi)”, *Arkheolohiya i davnya istoriya Ukrayiny*, Issue 2 (27), pp. 418–26. (In Ukrainian).
- Herodot (1993), *Istoriyi v dev’yaty knykhakh*, Transl. by A. O. Bilets’kyi, Naukova Dumka, Kyiv. (In Ukrainian).
- Hribkova H. O. (2011), “Obraz Herakla na plastynakh-aplikatsiyakh z kolektsiyi MIKU”, in *Muzeyni chytannya. Materialy naukovoyi konferentsiyi “Yuvilirne mystetstvo – pohlyad kriz’ viky”. 15–17 lystopada 2010 r.*, Kyiv, pp. 121–9. (In Ukrainian).
- Gulyayev V. I. (2010), “Zoloto v pogrebal’nom iskusstve skifov i ikh vostochnykh sosedey”, in *Arkheologiya i paleoantropologiya Evraziyskikh stepey i sopredel’nykh territoriy*, Taus, Moscow, pp. 107–28. (In Russian).
- Dovatur A. I., Kallistov D. P. and Shishova I. A. (1982), *Narody nashey strany v “Istorii” Gerodota*, Nauka, Moscow. (In Russian).
- Du Brux P. (2010), *Sobraniye sochineniy*, Tunkina I. V. (Ed.), Vol. I–II, Kolo, Saint Petersburg. (In Russian).
- IESOYa, Abaev V. I. (1958–1989), *Istoriko-etimologicheskiy slovar’ osetinskogo yazyka*, Vol. I–IV, Nauka, Moscow. (In Russian).
- Kullanda S. V. (2016), *Skify: yazyk i etnogenez*, Universitet Dmitriya Pozharskogo, Moscow. (In Russian).
- Lelekov L. A. (1987), “O simbolizme pogrebal’nykh oblacheniy (‘zolotyie lyudi’ skifo-sakskogo mira)”, in Martynov A. I. and Molodin V. I. (Ed.), *Skifo-sibirskiy mir. Iskusstvo i ideologiya*, Nauka, Novosibirsk, pp. 25–31. (In Russian).

- Litvinskiy B. A. (1982), “‘Zolotyye lyudi’ v drevnikh pogrebeniyakh Tsentral’noy Azii (opyt istolkovaniya v svete istorii religii)”, *Sovetskaya etnografiya*, No. 4, pp. 34–44. (In Russian).
- Likhachev D. S. (2006), *Tekstologiya: kratkiy ocherk*, Nauka, Moscow. (In Russian).
- Polidovich Yu. B. and Velichko E. A. (2018), “Plastinki s izobrazheniyem figury yunoshi iz skifskikh kompleksov”, in *Muzeyni chytannya. Materialy naukovoyi konferentsiyi “Yuvelirne mystetstvo – pohlyad kriz’ viky”*, 20–21 lystopada 2017 r., Feniks, Kyiv, pp. 79–97. (In Russian).
- Sokolova V. S. (2005), *Avesta. Opyt morfologicheskoy transkriptsii i perevod*; I. A. Smirnova (Ed.), Peterburgskoye vostokovedeniye, Saint Petersburg. (In Russian).
- Steblyn-Kamenskiy I. M. (Transl.) (1992), *Avesta. Izbrannyye gimny iz “Vedivdata”*, “Druzhiba narodov” and KRAMDS – Akhmed Yasavi, Moscow. (In Russian).
- Steblyn-Kamenskiy I. M. (Transl. and com.) (2009), *Gaty Zaratushtry*, Peterburgskoye vostokovedeniye, Saint Petersburg. (In Russian).
- Toporov V. N. (1992), “Maruty”, in Tokarev S. A. (Ed.), *Mify narodov mira*, Vol. 2, Sovetskaya entsiklopediya, Moscow, pp. 121–2. (In Russian).
- Tokhtas’ev S. R. (2005), “Problema skifskogo yazyka v sovremennoy nauke”, *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*, Trinitas, Iași, pp. 59–108. (In Russian).
- Chugunov K. V. (2018), “Tsari i bogi Aziatskoy Skifii (po materialam kurgana Arzhan-2)”, *Arkheolohiya i davnya istoriya Ukrayiny*, Issue 2 (27), pp. 25–34. (In Russian).
- Chugunov K. V., Partsinger G. and Nagler A. (2017), *Tsarskiy kurgan skifskogo vremeni Arzhan-2 v Tuve*, Izd-vo IAET SO RAN, Novosibirsk. (In Russian).
- Yaylenko V. P. (2005), “Magicheskiye nadpisi Bospora”, *Drevnosti Bospora*, Vol. 8, Moscow, pp. 465–515. (In Russian).
- Andrés-Toledo M. Á. (2012), “A Revision of Geldner’s Critical Edition”, in Cantera A. (Ed.), *The Transmission in Avesta*, (Iranica, Bd. 20), Wiesbaden, pp. 433–8.
- Andrés-Toledo M. Á. (2015), “Ceremonies in the Xorde Avesta Manuscripts: the Drōn Frawardīn Yašt”, in Cantera A. and Ferrer-Losilla J. (Eds.), *Estudios Iranios y Turanios. atçit bā nāmō haomāi Homenaje a Éric Pirart en su 65º aniversario*, Sociedad de Estudios Iranios y Turanios, Girona, pp. 29–42.
- Anklesaria B. T. (1956), *Zand-Akasiḥ. Iranian or Greater Bundahishn*, Published for the Rahnumae Mazdayasnan Sabha by its Honorary Secretary Dastur Framroze A. Bode, Bombay.
- Bartholomae Chr. (1904), *Altiranisches Wörterbuch*, Verlag von Karl J. Trübner, Strassburg.
- Blažek V. (2017), “Indo-European ‘Gold’ in Time and Space”, *Journal of Indo-European Studies*, Vol. 45, No. 3&4, pp. 267–311.
- Campbell L. A. (1968), *Mithraic Iconography and Ideology*, Brill, Leiden.
- Cantera A. (2012), “Why do we Really Need a New Edition of the Zoroastrian Long Liturgy?”, in Cantera A. (Ed.), *The Transmission in Avesta*, (Iranica, Bd. 20), Wiesbaden, pp. 439–78.
- Choksy J. K. and Kotwal E. M. (2005), “Praise and Piety: Niyayisns and Yasts in the history of Zoroastrian praxis”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 68, pp. 215–52.
- Choksy J. K. and Kotwal F. M. (2014), “Kustīg”, *Encyclopædia Iranica*, online edition, available at: www.iranicaonline.org/articles/kustig (accessed September 23, 2014).
- Cribb J. (1997), “Shiva Images on Kushan and Kushano-Sasanian Coins”, in Tanabe K., Cribb J. and Wang H. (Eds.), *Studies in Silk Road Coins and Culture. Papers in Honour of Professor Ikuo Hirayama on his 65th Birthday*, The Institute of Silk Road Studies, Kamakura, pp. 11–67.
- Darmesteter J. (1883), *The Zend-Avesta*, P. II: The Sîrôzahs, Yasts, and Nyâyis, Clarendon Press, Oxford.
- d’Harlez C. (1881), *Avesta. Livre Secrè du Zoroastrisme*, (Bibliothèque Orientale, T. V), Maisonneuve & Cie, Libraires-Éditeurs, Paris.
- Doctor R. (2004), *The Avestā: A Lexico-Statistical Analysis (Direct and Reverse Indexes, Hapax Legomena and Frequency Counts)*, (Acta Iranica, 41), Peeters, Leuven.
- Geldner K. F. (1889–1896), *Avesta. The Sacred books of the Parsis*, Vol. I–III, W. Kohlhammer, Stuttgart.
- Gershevitch I. (1959), *The Avestan Hymn to Mithra*, University Press, Cambridge.
- Herzfeld E. (1947), *Zoroaster and his World*, Vol. I–II, Princeton University Press, Princeton.
- Hintze A. (2012), “On Editing Avesta”, in Cantera A. (Ed.), *The Transmission in Avesta*, (Iranica, Bd. 20), Wiesbaden, pp. 419–32.

- Hintze A. (2014), “Yašts”, *Encyclopædia Iranica*, online edition, available at: www.iranicaonline.org/articles/yashts (accessed September 23, 2014).
- Humbach H. (1975), “Vayu, Śiva und der Spiritus Vivens im ostiranschen Synkretismus”, in Duchesne-Guillemin J. (Ed.), *Monumentum H. S. Nyberg*, Vol. I, Bibliothèque Pahlavi, Tehran and Liège, pp. 402–8.
- Jamaspasa K. M. (facs., ed. and introduction) (1991), *The Avesta Codex F1 (Niyāyišns and Yašts)*, Harrassowitz, Wiesbaden.
- Lecoq P. (2017), *Les livres de l’Avesta. Les textes sacrés des Zoroastriens*, Les éditions du Cerf, Paris.
- Lommel H. (1927), *Die Yāšt's des Avesta, Übersetzt und Eingelitet*, Vandenhoeck & Ruprecht and J. C. Hinrichs'sche Buchandlung, Göttingen and Leipzig.
- Lubotsky A. (1998), “Avestan *xʷarənah-*: the etymology and concept”, in Meid W. (Ed.), *Sprache und Kultur. Akten der X. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft Innsbruck, 22.–28. September 1996*, Innsbruck, pp. 479–88.
- Lubotsky A. (2002), “Scythian Elements in Old Iranian”, in Sims-Williams N. (Ed.), *Indo-Iranian Languages and Peoples*, (Proceedings of the British Academy, Vol. 116), Oxford, pp. 189–202.
- Malandra W. W. (1971), *The Fravaši Yašt: Introduction, Text, Translation and Commentary*, PhD Dissertation, University of Pennsylvania, Pennsylvania.
- Malandra W. W. (1973), “A glossary of terms for weapons and armor in Old Iranian”, *Indo-Iranian Journal*, Vol. 15, No. 4, pp. 264–88.
- Malandra W. W. (1983), *An Introduction to Ancient Iranian Religion. Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Malandra W. W. (2014), “Vāyu”, *Encyclopædia Iranica*, online edition, available at: www.iranicaonline.org/articles/vayu (accessed September 17, 2014).
- Panaino A. (2002), *The Lisits of Names of Ahura Mazdā (Yašt I) and Vayu (Yašt XV)*, Is.I.A.O., Roma.
- Pirart É. (2006), *Guerriers d’Iran. Traductions annotées des textes avestiques du culte zoroastrien rendu aux dieux Tistriya, Miθra et Vrθragna*, Editions l’Harmattan, Paris.
- Pirart É. (2012), “La métrique et l’histoire de l’Avesta”, in Cantera A. (Ed.), *The Transmission in Avesta*, (Iranica, Bd. 20), Wiesbaden, pp. 136–64.
- Shenkar M. (2014), *Intangible Spirits and Graven Images: The Iconography of Deities in the Pre-Islamic Iranian World*, (Magical and Religious Literature of Late Antiquity, Vol. 4), Brill, Leiden and Boston.
- Skjærvø P. O. (2012), “The Zoroastrian Oral Tradition as Reflected in the Texts”, in Cantera A. (Ed.), *The Transmission in Avesta*, (Iranica, Bd. 20), Wiesbaden, pp. 3–48.
- Spiegel Fr. (1868), *Commentar über das Avesta*, Bd. II: Vispered, Yasna und Khorda-Avesta, Wien.
- Stewart S. (2007), “Worship according to the Yašts”, *Iran*, Vol. 45, pp. 137–51.
- Stöllner T. and Samasev Z. (Eds.) (2013), *Unbekanntes Kasachstan: Archäologie im Herzen Asiens; Katalog der Ausstellung des Deutschen Bergbau-Museums Bochum vom 26. Januar bis zum 30. Juni 2013*, Bd. I–II, Dt. Bergbau-Museum, Bochum.
- Toumanoff C. (1986), “Arsacids VII. The Arsacid dynasty of Armenia”, *Encyclopaedia Iranica*, Vol. II, Fasc. 5, London, pp. 543–6; available at: www.iranicaonline.org/articles/arsacids-vii (accessed December 30, 2012).
- Vevaina Y. S.-D. (2010), “‘Enumerating the Dēn’: Textual Taxonomies, Cosmological Deixis, and Numerological Speculations in Zoroastrianism”, *History of Religions*, Vol. 50, No. 2, pp. 111–43.
- Widengren G. (1954), “Stand und Aufgaben der iranischen Religionsgeschichte”, *Numen*, Vol. I, Fasc. 1, Leiden, pp. 16–83.
- Wikander S. (1941), *Vayu. Texte und Untersuchungen zur Indo-Iranischen Religionsgeschichte*, T. I: Texte, Lundenquitska Bokhandeln and Harrassowitz, Uppsala and Leipzig.
- Wolff Fr. (1910), *Avesta. Die Heiligen Bücher der Parsen*, Trübner, Strassburg.
- Zaehner R. C. (1961), *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*, G. P. Putnam’s Sons, New York.
- Zaehner R. C. (1972), *Zurvan. A Zoroastrian Dilemma*, Biblio and Tannen, New York.

Г. В. Вертієнко

‘Золото’ в *Яштах*: до семантики образу Вайу

Серед усіх видів металів у текстах Молодшої Авести ‘золото’ є найуживанішим. Максимальну кількість згадок цього металу (сорок) маємо в *Яшти* 15. Цей текст за обсягом належить до великих *Яштів*, а за типом є *гімном*, присвяченим божеству Вайу, яке є втіленням повітря та атмосфери, а також виступає як покровитель воїнів та бог смерті. Дев’ять компаундних прикметників із частиною ‘золото’ сконцентровані в строфі 57 цього *Яшту*, переклад та аналіз якого подано у статті. Для перекладу використано рукопис В7 (Bombay University Library, Mumbai, 1813 p.). Проведений аналіз образу Вайу за цим текстом демонструє, що це божество споряджене золотими речами, зброєю та одягом. За *Яштом* 15, жертвоприношення Вайу здійснюють із місця, обов’язково оздобленого золотом, найвидатніші міфічні герої і сам Ахура Мазда. Образ Вайу привертає увагу для інтерпретації семантики поховального вбрання т. зв. “золотих людей” з поховань іраномовних кочівників Євразії, зокрема сакського аристократа з кургану Іссик IV–III ст. до н. е. Здебільшого скифологи вбачають у поховальному золотому спорядженні солярну семантику, зв’язок з іранським концептом *хварна* (ав. *xʷarənah-*) та образом “сонячного” бога Мітри. Втім, видається перспективною інтерпретація образу “золотих людей” елітних поховань скифо-сакського світу крізь призму іранських уявлень про Вайу.

Ключові слова: золото, “золоті люди”, Вайу, *xʷarənah*, *Яшт* 15, Молодша Авеста

А. В. Вертиенко

‘Золото’ в *Яштах*: к семантике образа Вайу

Среди всех видов металлов в текстах Младшей Авесты ‘золото’ является наиболее употребляемым. Максимальное количество упоминаний этого металла (сорок) дано в *Яште* 15. Этот текст по объему относится к *большим Яштам*, а по типу является *гимном*, посвященным божеству Вайу – воплощению воздуха и атмосферы, а также выступающему покровителем воинов и богом смерти. Девять компаундных прилагательных с частью “золото” сконцентрированы в строфе 57 этого *Яшта*, перевод и анализ которого предоставлены в статье. Для перевода использована рукопись В7 (Bombay University Library, Mumbai, 1813 г.). Проведенный анализ образа Вайу по этому тексту показывает, что это божество снаряжено золотыми вещами, оружием и одеждой. По *Яшту* 15, жертвоприношения Вайу осуществляют с места, обязательно украшенного золотом, наиболее выдающиеся мифические герои и сам Ахура Мазда. Образ Вайу привлекает внимание для интерпретации семантики погребального облачения т. н. “золотых людей” из погребений ираноязычных кочевников Евразии, в частности сакского аристократа из кургана Иссик IV–III вв. до н. э. В основном скифологи усматривают в погребальном золотом инвентаре солярную семантику, связь с иранским концептом *xʷarənah-* и образом “солнечного” бога Митры. Впрочем, выглядит перспективной интерпретация образа “золотых людей” элитных погребений скифо-сакского мира через призму иранских представлений о Вайу.

Ключевые слова: золото, “золотые люди”, Вайу, *xʷarənah*, *Яшт* 15, Младшая Авеста

Стаття надійшла до редакції 18.03.2019